

10. Дмитриев В.Ю. Методологические аспекты изучения трансформаций ценностно-смыслового уровня личности в патопсихологических исследованиях // Современные подходы к профилактике, лечению и реабилитации больных с нервно-психическими расстройствами / ред. Э.И.Лапинского, М.К.Пустовойта. – Чернигов, 2002. – С.84-89.
11. Дмитриев В.Ю. Опыт системного анализа ценностно-смыслового уровня индивидуального сознания // Вісник ЧДПУ. Випуск 41. Серія психологічні науки. – Т.1. – Чернігів, 2006. – С.89-94.
12. Дмитриев В.Ю. Методологические аспекты эмпирико-психологического изучения ценностного уровня сознания и его патопсихологических трансформаций в зарубежной психологии конца XX века // Вісник ЧДПУ. Випуск 21. Серія психологічні науки. – Чернігів, 2003. – С.57-62.
13. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М., 1983.
14. Леонтьев А.Н. Некоторые вопросы психологии искусства (примечания) // Художественное творчество и психология /ред. А.Я.Зися, М.Г.Ярошевского. – М., 1991. – С. 183-184.
15. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М., 2003.
16. Лобок А.М. Антропология мифа. – Екатеринбург, 1997.
17. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М., 1990.
18. Меграбян А.А. Личность и сознание. – М., 1978.
19. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М., 1976.
20. Рикер П. Человек как предмет философии // Вопросы философии, 1989. – №2. – С. 41-50.
21. Риккерт Г. Философия жизни. – К., 1998.
22. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – М., 1978.
23. Schnall M. Limits: A search for new values. – N.Y.: Potter, 1981. – XII, 339 p.

УДК 159.9.01:316.613.434

О.Ю. Дроздов

«GAM»: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗНОЇ КОНЦЕПЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу нової концепції американських дослідників К.Андерсона та Б.Бушмана – «Загальної моделі агресії» (GAM). Аналіз основних положень даної концепції дозволяє дійти висновку, що вона не просто інтегрує в собі положення ряду попередніх теорій (передусім «фрустрації-агресії» та соціального навчання), але і побудована з урахуванням багатьох принципів системного підходу Б.Ананьєва-Б.Ломова.

Постановка проблеми. Вивчення феномена агресивної поведінки людини вже багато років виступає одним з пріоритетних напрямків розвитку психологічної науки. Найбільшою мірою це стосується американської психології, яка традиційно (у межах біхевіоризму, необіхевіоризму) була спрямована на експериментальне вивчення різних форм та факторів людської поведінки. Тому цілком закономірним є те, що саме її представниками розроблені основні теоретичні підходи до розуміння сутності та причин агресії: теорії «фрустрації – агресії» (класичний та модифікований варіанти Д.Долларда, Н.Міллера, Л.Берковіца) та соціального навчання А.Бандури [6]. Вище-

згадані концепції є достатньо відомими, вони згадуються у багатьох наукових джерелах з соціальної психології, психології особистості (особливо, написаних західними авторами [2; 3; 4]), тому ми не будемо зупинятись на висвітленні їх основних положень. Слід однак зазначити, що, будучи верифікованими результатами багаторічних досліджень, ці теорії мали спільний недолік – кожна з них, взята окремо від іншої, могла пояснити лише один з видів агресивної поведінки. Вважалося, що теорія соціального навчання доволі чітко пояснює механізм інструментальної агресії (агресія, як засіб досягнення певної мети), а теорія «фрустрації – агресії» – приклади ворожої або емоційної агресії (агресія-самоціль, пов'язана з ворожими емоціями). Тобто кожна концепція мала своє «поле діяльності», але при спробі пояснити «сусідський шмат» проблеми втрачала свою ефективність.

Таке становище не є чимось виключним, психологія знає й інші приклади, коли різні типи одного і того ж психологічного явища пояснюються різними концепціями. Наприклад, механізм мотиваційного конфлікту на свідомому (раціональному) рівні чітко відображений у теорії когнітивного дисонансу Л.Фестінгера, в той час як на підсвідомому рівні це краще пояснює психоаналітична теорія. А ситуація, коли різні теорії «змагаються» взагалі за ідентичні явища, зустрічається не лише в психології, а і в інших (у т.ч. в природничих) науках. Отже, все це не слід сприймати як дещо ненормальне і парадоксальне явище. Відомий російський методолог психології А.Юревич зауважував з цього приводу, що *«психологічне пояснення завжди буде різнорівневим, багатопаровим, побудованим за принципом «багатопарового пирога», кожний шар якого має самостійну значущість і принципово не замінюється жодним іншим...»* [8, с.16].

Але така ситуація паралельного співіснування декількох концепцій одного і того ж явища виникала, головним чином, тоді, коли вони мали різні, конкуруючі методологічні засади (когнітивізм – фрейдизм – біхевіоризм і т.ін.). Що ж до теорій «фрустрації-агресії» та соціального навчання, то вони мають спільну теоретико-методологічну базу (обидві належать до біхевіоризму), майже однаковий категоріальний апарат, були верифіковані через однакові (експериментальні) методи. Тому цілком природним було намагання ряду американських дослідників поєднати існуючі (передусім, ці дві) концепції агресії в одну. Результатом цієї роботи на початку 2000-х рр. стала нова концепція, яка була розроблена дослідниками Айовського університету США Крейгом Андерсоном та Бредом Бушманом і отримала назву **«загальна модель агресії»** (*General aggression model, GAM*) [10]². Незважаючи на те, що з моменту оприлюднення концепції пройшло декілька років, вона майже не згадується у вітчизняних наукових джерелах. Відповідно **метою** даної статті є теоретико-методологічний аналіз запропонованої концепції «загальної моделі агресії».

Результати теоретичного аналізу проблеми. Модель GAM у своєму класичному варіанті була опублікована у 2002 році, але історично вона розвинулася з іншої, більш ранньої моделі. Її попередниця мала назву «загальна модель афективної агресії» (*General affective aggression model, GAAM*) [13], що вказує на «коріння» нової концепції – ними були положення теорії «фрустрації-агресії». Емпірична верифікація моделі GAM здійснювалася в ході досліджень впливу комп'ютерних відеоігор на пізнавальні, емоційні та поведінкові процеси дітей та молоді [9; 10; 11]. Таким чином, у процесі свого розвитку зазначена концепція зробила шлях, характерний для ряду інших теорій – утворившись як концепція «нижчого рівня» (в центрі якої був лише один різновид досліджуваного феномена), вона згодом «виросла» і стала претендувати на роль більш «широкої» теорії.

У ході своєї роботи автори GAM намагалися створити загальну концепцію, яка б інтегрувала в себе 5 існуючих концепцій «меншого рівня»:

---

² З електронним варіантом праці К.Андерсона та Б.Бушмана, яка містить опис концепції GAM можна ознайомитися за наступною адресою в Інтернеті:
<http://www.psychology.iastate.edu/faculty/caa/abstracts/2000-2004/02AB.pdf>

– теорію неокогнітивних асоціацій Л.Берковіца (сучасний модифікований варіант теорії «фрустрації-агресії»), у якій висвітлювався механізм зв'язку зовнішніх фруструючих стимулів, негативних емоційних станів та когнітивних процесів з наступними агресивними реакціями індивіда;

– теорію соціального навчання А.Бандури, яка пояснювала механізми навчання людини агресивній поведінці через спостереження або безпосередній досвід;

– теорію сценаріїв Л.Х'юсмана (яка фактично є більш вузьким варіантом теорії соціального навчання), з її поясненням агресивної поведінки індивіда сценаріями, набутими через ЗМІ;

– теорію переносу збудження Д.Зільмана, яка передбачала перенесення психофізіологічного збудження (гніву), викликаного одним стимулом (подією), на інший;

– теорію соціальних інтеракцій Дж.Тедеші та Р.Фельсона, у якій агресивна поведінка тлумачилась як примусові дії одного індивіда, спрямовані на зміни у меті поведінки іншого.

Якщо перші три концепції є суто біхевіористичними, то останні дві мають зовсім іншу методологічну основу. Тим цікавішою є спроба К.Андерсона та Б.Бушмана інтегрувати їх у єдину модель. Схематично механізм виникнення агресивної реакції людини (одноциклічна модель) зображений на рисунку 1.

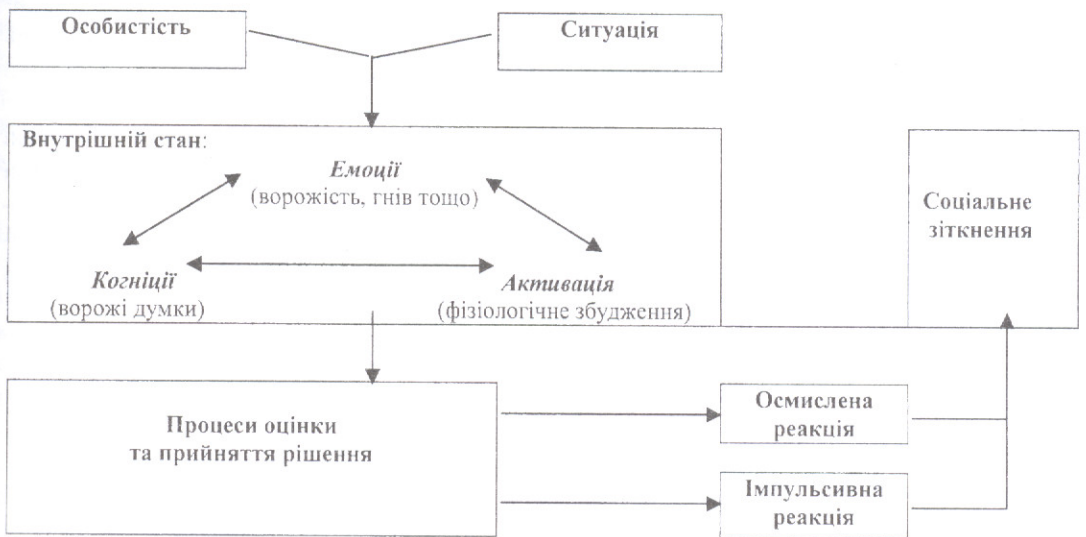

Рис. 1. Загальна модель агресії К.Андерсона-Б.Бушмана

Структурно вищенаведена схема складається з трьох основних компонентів: 1) фактори агресивної поведінки; 2) внутрішній стан індивіда, який викликається дією цих факторів; 3) процеси прийняття та здійснення рішення (результат). Вже зовнішній вигляд цієї моделі дозволяє говорити про те, що в її основі лежить поєднання схем біхевіористичного (з відповідними входними стимулами та вихідними реакціями) та когнітивістського характеру (різні варіанти в залежності від результатів переробки інформації). Про це ж свідчать і самі назви складових моделі: «*inputs*» (вхідні змінні), «*outcomes*» (результати).

Проаналізуємо складові даної моделі. Перший її блок (позначений авторами як «*inputs*» – вхідні змінні) представлений факторами, які ще у першій половині ХХ століття знайшли відображення у відомій формулі людської поведінки К.Левіна: *Поведінка = f (особистість; ситуація)*. Використання цього принципу гештальт-психології, до речі, ще раз вказує на еkleктичний характер концепції ГАМ. До особистісних факторів автори концепції відносять характерологічні риси (наприклад, особистісний тип А та ряд ін.), стать (обумовлює особливості прояву агресії), переконання, цінності, поведінкові сценарії тощо. У ролі ситуативних факторів виступають такі

зовнішні агресивні стимули, як телевізійні сцени насильства, агресивні відеоігри, провокації у вигляді різних форм агресії, фрустраційні фактори (біль, дискомфорт), вплив психотропних речовин, інші стимули (винагорода).

Другий блок моделі представлений наявним внутрішнім станом людини (*present internal state*), який є результатом дії вищезгаданих чинників. Дана структура представлена комплексом когнітивних (ворожі думки та агресивні сценарії), емоційних (настрій, експресивна психомоторика) та психофізіологічних (збудження) реакцій у ЦНС. Автори моделі підкреслюють не просто наявність цих складових, але їх тісний взаємозв'язок.

Третій блок («*outcomes*» – результати) моделі являє собою комплекс інформаційних процесів оцінки (та переоцінки) ситуації та прийняття кінцевого рішення. У той час, як одні процеси цього блоку, за думкою авторів моделі, відбуваються спонтанно, мимовільно (безпосередня оцінка ситуації), інші (переоцінка) мають довільний характер. У залежності від цих когнітивних змінних вихідна реакція може бути імпульсивною (фактично мова йдеться про емоційну агресію) або продуманою, спланованою (тобто агресія інструментального характеру).

Автори моделі GAM особливу увагу приділяють так званим «структурам знання» (*knowledge structures*), які відіграють вирішальну роль у формуванні навичок агресивної поведінки. Ключовими рисами цих структур, на думку авторів, виступають наступні: вони розвиваються у процесі життєвого досвіду; вони обумовлюють сприйняття та інтерпретацію людиною свого фізичного та соціального оточення; вони стають автоматичними у процесі використання; вони можуть містити або бути пов'язаними з емоційними станами, поведінковими програмами та переконаннями тощо.

Основні типи цих структур знання, шляхи їх формування та впливу зображені на рисунку 2. Можна побачити, що, розкриваючи динаміку формування особистісної агресивності, ця схема фактично інтегрувала в себе положення теорій соціального навчання та соціальних інтеракцій: формування «агресивних структур знання» відбувається через щоденні спостереження та взаємодії з іншими людьми, як реальними (сім'я та ін.), так і уявними (образи в мас-медіа).

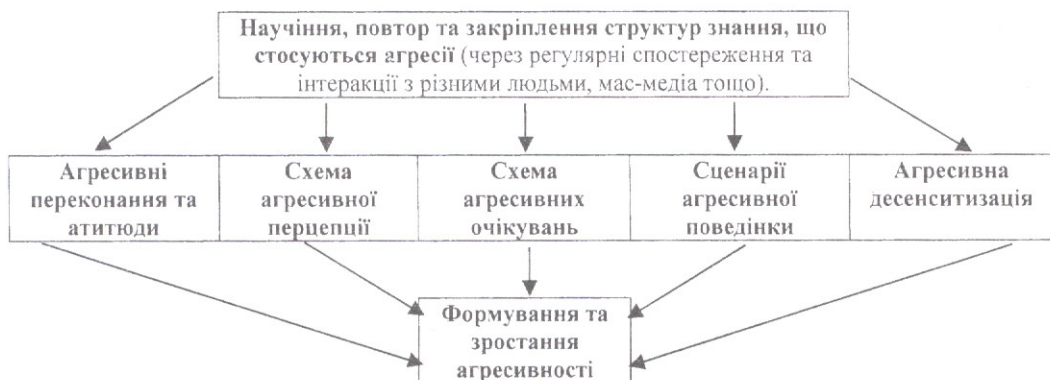

Рис. 2. Фактори та механізми агресії згідно К.Андерсону та Б.Бушману

Раніше нами вже висловлювалась та обґрунтовувалась [5] думка про те, що теоретико-методологічною основою при вивченні агресії повинні стати принципи системного підходу, запропоновані Б.Ананьевим та Б.Ломовим [1; 7].

Аналізуючи «загальну модель агресії», можна побачити, що запропонована американськими дослідниками концепція відповідає ряду з них. По-перше, у моделі GAM механізм агресивної поведінки представлений як різнопланова система, яка діє на фізіологічному рівні (показано роль нейрофізіологічних процесів), психологічному (емоції, когнітивні процеси) та соціальному (агресія виникає та розвивається у взаємодії «особистість – соціальна ситуація»).

Таким чином, агресія представлена як багаторівневий феномен, як система, яка включає в себе як мінімум три підсистеми, виділені ще Б.Ломовим: когнітивну (агресивна поведінка пов'язана з певними процесами обробки інформації), регулятивну (агресивна поведінка спрямовується на досягнення певної мети, регуляцію міжособистісних відносин) та комунікативну (агресивна поведінка виникає в ситуаціях взаємодії людини та певної соціальної ситуації).

Вказуючи на те, що агресивна поведінка викликається системою різних (індивідуально-, соціально-психологічних, фізіологічних та ін.) факторів, автори концепції фактично реалізували ще один з принципів системного підходу – принцип багатопричинності (або «поліпричинності») психічних явищ.

У свій час Б.Ломов окреслив основні критерії ефективності будь-якої психологічної теорії [7]. По-перше, теорія повинна мати оптимальний рівень узагальнення: з одного боку він має бути відносно широким (щоб охоплювати всі варіанти досліджуваного явища), а з іншого – не призводити до «розмивання» смислової сутності досліджуваного явища. По-друге, логічно-побудована теорія повинна спиратись на відносно невелику (але й не на занадто малу) кількість чітко сформульованих постулатів. Іншими критеріями ефективності теорії називались її прогностична можливість, наявність можливостей її емпіричної або навіть теоретичної (шляхом логічних розрахунків) перевірки, а також відповідність фактам. На наш погляд, запропонована К.Андерсоном та Б.Бушманом модель у цілому відповідає вищенаведеним вимогам: вона «охоплює» конкретне психологічне явище (феномен агресії, механізм його формування); вона не є громіздкою, а запропонована схема та пов'язані з нею постулати загалом мають відносно чіткий характер; модель дозволяє пояснювати та прогнозувати прояви основних типів агресивної поведінки людини; вона пройшла процедуру експериментальної верифікації.

Поряд з тим, аналіз концепції GAM дозволяє поставити і деякі питання. Зокрема, це стосується процесу формування головної змінної будь-якої, у т.ч. і агресивної дії – її мотиву, який, на нашу думку, описано не дуже чітко. Згідно з авторами моделі, інформація про мету агресивної дії та засоби її досягнення (тобто складові мотиву) відноситься до 3-го (когнітивного) блоку. Водночас, мотиви, як відомо, виступають однією з основних складових структури особистості, а тому, наприклад, їх можна віднести і до першого блоку моделі («особистість»). Також, на наш погляд, було б доцільним більш чітко окреслити і механізм взаємодії так званих «вхідних змінних»: ситуативних (соціальних) та особистісних факторів агресивної поведінки, хоча само по собі це вже пов'язано з іншою, більш загальною і дуже давньою методологічною проблемою психології – співвідношенням «зовнішнього» та «внутрішнього».

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз «загальної моделі агресії» дозволяє дійти наступних висновків. По-перше, її розробникам вдалось розробити концепцію, яка дійсно інтегрувала в себе положення ряду попередніх теорій (передусім двох основних – «фрустрації-агресії» та соціального навчання). По-друге, запропонована модель побудована з урахуванням ряду принципів системного підходу, що в принципі дозволяє поставити питання про можливість розробки на її основі загальнопсихологічної теорії агресивної поведінки людини. Безумовно, вказана модель потребує вдосконалення, зокрема уточнення дії мотиваційних механізмів та впливу окремих факторів, що, у свою чергу, потребує подальших емпіричних досліджень.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 339 с.
2. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
4. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.

5. Дроздов О. Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 43-49.
6. Дроздов О. Стан агресіологічних досліджень в сучасній американській психологічній науці // Соціальна психологія. – 2006. – № 6. – С. 175-182.
7. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
8. Юревич А.В. Методологический либерализм в психологии // Вопросы психологии. – 2001. – № 5. – С. 3-18.
9. Anderson C., Bushman B. Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: a meta-analytic review of the scientific literature // Psychological Science. – 2001. – Vol. 12. – №5. – P. 353-359.
10. Anderson C., Bushman B. Human Aggression // Annual Review of Psychology. – 2002. – Vol. 53. – P. 27-51.
11. Anderson C., Dill K. Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life // Journal of Personality and Social Psychology. – 2000. – Vol. 78. – № 4. – P. 772-790.
12. Bushman B., Anderson C. Violent video games and hostile expectations: A test of the General Aggression Model // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2002. – Vol. 28. – № 12. – P. 1679-1686.
13. Lindsay J., Anderson A. From Antecedent Conditions to Violent Actions: A General Affective Aggression Model // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2000. – Vol.26. – №. 5. – P. 533-547.

УДК 316.473:323

М.А. Дроздова

ЗВ'ЯЗОК ОБРАЗІВ БАТЬКІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ АВТОРИТЕТІВ У ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми зв'язку батьківських образів з образами політичних лідерів у дітей та молоді. Наводяться результати теоретичного аналізу концепцій західних (передусім, американських) дослідників стосовно вище зазначеного питання. Аналізуються механізми відтворення батьківських образів в уявленнях дітей та молоді про політичних лідерів.

Постановка проблеми. За переконанням більшості дослідників, сім'я є основним агентом політичної соціалізації дитини. Саме тому не випадковим видається той факт, що проблема сприймання політичних авторитетів тісно пов'язана з проблемою уявлень про батьківські авторитети.

Вперше на існування зв'язку між сприйманням дітьми батьків і представників влади звернув увагу ще французький філософ та просвітник Ж.-Ж.Руссо, який вважав, що сім'я – це «прообраз політичних суспільств, правитель – подоба батька, народ – дітей...» [4, с. 199].

У психології цей зв'язок досліджувався у межах психоаналізу. Так, З.Фрейд, зазначав, що фігури батьків лежать в основі таких образів як імператор, король, королева, тобто символів влади [5; 6]. У праці «Психологія мас і аналіз людського Я» до-